

“Alpomish” dostonining g’oyaviy-badiiy xususiyatlari

Marjona Hayitmurodova Bekzod qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo’rg’on filiali Pedagogika va tillarni o’qitish fakulteti filologiya va tillarni o’qitish: o’zbek tili yo’nalishi 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada “Alpomish” dostonining g’oyaviy-badiiy xususiyati. Dostonda ashk etgan badiiy tasvir unsurlari, dostonning kulminatsion nuqtalari haqida so’z borgan.*

Kalit so’zlar: *badiiy g’oya, xalq og’izaki ijodi, mazmun-mohiyat, doston, voqea tasviri, doston qahramonlari.*

“Alpomish” qadimiy dostonlardan biri. U qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi sevgi va sadoqat, oila mustahkamligini kuylovchi ulkan eposdir. Unda bir oila taqdiri misolida vaziyat taqazosi bilan bo‘linib ketgan qadimiy bir o‘zbek urug‘ining qayta birlashishini badiiy aks ettirish orqali millat birligi g‘oyalari, uning qahramonona shon-shuxrati va istiqboli, el-yurt farovonligi, oila baxti va Vatan ravnaqi uchun kurash baralla kuylangan. Qahramonlik dostonlarimiz asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma’naviy quvvat berib kelayotir. Shuning uchun ular ma’naviy qadriyatlarimizning alohida tarkibiy qismi sanalanadi. Marosimlarga aloqador urf-odat va an’analarning bevosita dostonlarda berilishi masalasiga, ikkinchidan, doston kuylashning marosimlar bilan bog‘liq tarzda davom etayotgani masalasiga ahamiyat berish kerak. «Alpomish» dostoni o‘zbek xalqi qadimiy qahramonlik eposining yorqin namunalaridan biridir. Unda Alpomishning o‘z yaqinlari tinchligi, baxtu saodati yo‘lida ko‘rsatgan qahramonliklari madh etiladi. Shu bilan birga, ushbu dostonida jamiyat va inson hayoti masalalari o‘ziga xos reallikda – qahramonlik va go‘zallik haqidagi xalq ideallari doirasida kuylanadi.

Alpomish dostoni badiiy jihatdan ham xalqimiz og'izaki ijodidagi eng mukammal asarlardan biridir. Fozil Yo'ldosh o'g'li mohir va tajribali baxshi bo'lgani uchun asardagi voqealarni bayon qilishda qiyofasi, ichki dunyosi, atrofdagi tabiat manzaralarini, voqea-hodisalarni izchil ta'riflaydi. Tomoshabin ko'z oldida jonli voqea tasvirini hosil etadi.

“Alpomish” dostoni mubolag'a, o'xshatish, sifatlash kabi badiiy vositalarga juda boy. Masalan, Alpomishning yoshligi bilan bog'liq mana bu lavhani olaylik: ”Hakimbek yeti yoshga kirgan. Alpinbiy bobosidan qolgan o'n to'rt botmon birinchdan bo'lgan parli yoyi bore di. Ana shunda yeti yashar bola Hakimbek shul o'n to'rt botmon yoyni qo'liga ushlab ko'tarib tortadi, tortib qo'yib yuboradi. Yoyni o'qi yashinday bo'lib ketdi”. Yetti yoshli Hakimbekning katta tog'ning cho'qqisini uchirib yuborishi juda mubolag'ali tasvirlangan.

Alpomish dostoni o'zbekning ruhiy olamini anglatish jihatidan tengsiz badiiy obidadir. Chunki, asarda o'zbekka xos o'ylash tarzi, ta'sirlanish yo'sini, qarorga kelish tutumi g'oyat nozik ilg'ab olingan. Juda ko'pchilik folklorshunoslar, odatda, markazlashgan davlat tuzish, bo'lingan yurtni birlashtirish, sevgi-muhabbat mavzulari —Alpomish dostonining sujet rivojini ta'minlaydi deb tushuntirishadi. Bizning nazarimizda esa doston markazida ma'rifatsizlik, johillik va uning inson taqdiriga ta'siri turadi. Asar qissadan hissa chiqarish uchun emas, balki qissaning o'zi ko'lamli, miqyosli, yirik, ta'sirli bo'lgani uchun aytilgan. Chindan-da, Alpomish yaratilmagan, balki aytilgan yoki kuylangan. Chunki, doston qahramonlariga xos tuyg'ular, sezimlar, kechinmalar buyuk turkiylarning tomirida, qonida azaldan mavjud edi. Turkiy xalqlar tomonidan kechirilgan, tuyulgan, hozirda ham qonda kezib yurgan ma'naviy amallar, hodisalar uning ko'nglida, —tili uchida turgandi. O'sha kuylab yuborildi. Alpomish taqdirini kuylash zarur edi. Kuylamaslik ilojisiz edi. —Alpomish dostonida xalqimizga xos xislatlar yoritilgan bo'lib, uni o'quvchilarga boshqa xalq og'zaki ijodi namunalari bilan solishtirib tushuntiriladi. Rustam dostonini olaylik, unda doston sujeti ham ayni tugamas kundoshlar uyushtirgan tuhmatlar sabab ro'y bergan voqealar asosida rivojlanadi. Dostonda ochiqdan-ochiq: —Sultonxon Huroyim

yoriga aytdi: —Dunyoda bir qoʻrqqan yomon, bir quvongan yomon degan gap bor, Mening qariganda koʻrgan farzandim; Men shu yerda yursam, sen bir kun tugʻib qoʻyarsan. Men quvonganimdan yuragim yorilib oʻlib qolarman. Qurudum mamlakatiga safar qilayin. Oldimga suyunchi deb chiqqan kishiga ayamandan tanga–tilla berarman, qulogʻidan dunyoga koʻmarman, balki qoʻrgʻonbegi qilarman,—deb qoʻyilgan. —Alpomish dostonida ayni shu holat quyidagicha asoslanadi: —...biylar ikkovi aytdi: —Bizlar ham bir shohlik shavkatini qilsak, ovga chiqib ketsak, farzandlar yer yuziga tushsa, suyunchi, deb bir nechalar oldimizga yoʻlga chiqib, bizlardan tilla-tanga inʼom olsa,—deb oʻylarni oʻylab, biylar ovga joʻnab ketdi. Demak, xalqimizga xos xislatlar biri – bu oʻz quvonchiga atrofda gilarni ham sherik qilish ekan.

—Alpomish dostoniga oʻquvchilarda yanada qiziqishni orttirish maqsadida oʻqituvchi dostonning xalqimiz tarixida naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini aytib oʻtishi lozim.

Dunyodagi qabila, urugʻ, elat tarixda alohida xalq sifatida shakllanar ekan, bu jarayon, avvalo, qahramonlik eposi hisoblangan maxsus yirik, epik asarda badiiy ifodasini topadi. Professor Bahodir Sarimsoqov dostonimiz oʻzbekning birlashuvi, mustaqil xalq sifatida paydo boʻlishida qanday oʻringa ega ekanini taʼriflab, shunday deydi: —Dastlab qabila, soʻngra elat eposi sifatida vujudga kelgan —Alpomish || dostoni keyinchalik oʻzbek xalqining qahramonlik eposi sifatida tan olindi.

Oʻqituvchi —Alpomish dostonida juda koʻp lavhalar bir qarashda ahamiyatsizdek boʻlib koʻrinsa-da, aslida xalq ular vositasida oʻzining turmush tajribalarini ifodalaganligini taʼkidlab oʻtmogʻi hamda misollar bilan tushuntirib ketmogʻi lozim. Masalan, Barchinoydan Alpomishga kelgan xatni Boyboʻri berkitib qoʻyadi. Bu bilan Boyboʻrining oʻzi boshlagan yoʻldan, yaʼni Barchinga oʻgʻlining uylanishi va Boysunning oʻz vataniga qaytishidan voz kechgani koʻrsatiladi. Voqea rivojida Qaldirgʻoch hal qiluvchi vazifani bajara boshlaydi. U Barchinning xatini tasodifan sandiqdan topib oladi va akasini oʻz qayligʻini olib kelish safariga otlantiradi. Bunday safar xalq qahramonlik eposining asosiy

xususiyatlaridan biri sifatida baholanadi. Alpomish qalmoqlar yurtiga borganida, Barchinning to'qson alp oldiga qo'ygan shartini bajaruvchilardan biriga aylanadi. Masalan, uning Boychibor oti poygadagi to'rt yuz to'qson to'qqizta otga qo'shib, besh yuzinchi tulpor bo'lib Barchin uchun boshlangan musobaqada qatnashadi. Bu bilan xalq Alpomishning hammadan baquvvat, hammadan mergan, hammadan afzal ekanligini amalda ko'rsatadi. Shuning uchun oti poygada g'olib kelganidan so'ng u yoy tortish, tanga pulni ming qadamdan urish va to'qson alp bilan kurash tushish sinovlarida qatnashib o'zini ko'rsatadi. Bu sinov ham qahramonlik eposi xususiyatlariga mos keladi.

Dostondagi Barchinoy bilan bog'liq voqealar baxshilar tomonidan alohida mehr bilan tasvirlangan. U zukkoligi, tadbirkorligi jihatidan Alpomishdan qolishmaydi. Surxayl kampirning o'g'illari Barchinoyni zo'rlik bilan xotinlikka olmoqchi bo'lganlarida, qiz alplardan birini ko'tarib yerga shunday uradiki, polvonning og'zidan ko'pik sachrab ketadi. Shundan so'nggina alplar Barchinoyga Alpomishni kutish uchun olti oy muhlat berishga majbur bo'ladilar.

Dostonda yana shunday bir lavha borki, unda Qaldirg'ochning bir so'zligi oqibatida keyingi voqealar davom etadi. Qaldirg'och sandiqdagi maktubni topib, Alpomishni Barchinni olib kelishga undaydi. Ammo Alpomish yoshligi tufayli

Qultoydan ot ololmaydi. Chorasiz qolgan Alpomish Qalmoq yurtiga borishdan voz kechadi. Ana shu paytda Qaldirg'och akasining oriyatiga tegadigan gaplar aytadi va unga dalda beradi. Shundan so'nggina Alpomish Boychiborga ega bo'lib, safarga o'tlanadi. Ma'lum bo'ladiki, dostondagi voqealar rivojining eng nozik nuqtasida Qaldirg'ochning aralashuvi Alpomishga kuch bag'ishlaydi.

O'qituvchi ayni shu o'rinda o'quvchilarga Barchinoy va Qaldirg'och obrazlari orqali tasvirlangan o'zbek ayoliga xos bo'lgan mardlik, jasorat kabi fazilatlar, or-nomus va vijdon masalasi xalqimizda azaldan qadrlanganligini hamda hozir ham qadrlanishini, o'zbek ayollari ana shunday xislatlari bilan hurmatga loyiq ekanliklarini tushuntirishi lozim.

Dostonni to'liq o'qib chiqsangiz, o'zbek xalqining qadim zamonlardan buyon o'ziga xos fazilatlarga ega ekaniga guvoh bo'lasiz. Jumladan, dostonda har

qanday mushkul vaziyatda ham inson o'z aql-idrokini yo'qotmasligi, biror qarorga atroflicha mulohaza yuritgan holda kelishi lozimligi uqtiriladi. Insondagi mardlik va jasorat alohida qadrlanadi, aytilgan so'zning qimmatini yuqori baholanadi. Zero, o'z so'zining ustidan chiqadigan mard insongina bunday fazilatlarining qadriga yetishi mumkin.

Dostonning tasvir yo'sini rangin. Undagi bironta obraz ham jo'n, oddiy tasvirlanmagan. Jumladan, hatto Boysari obrazi ham tasvir vaziyatiga qarab turli ko'rinishlar kasb etadi. U hamisha faqat mantiqqa zid o'jarlik bilangina band emas.

Boysari tadqiqotchilar shu vaqtga qadar da'vo qilganlari kabi faqat o'zini o'ylaydigan, o'jar odamgina emas, nomus tuyg'usi o'tkir, otalik mas'uliyatini chuqur his qila biladigan shaxs ham. Bu jihat obrazning quyidagi so'zlarida to'liq namoyonbo'ladi:

Tong otgancha muhlat olib turaman,
Qalmoqlarga qizim qanday beraman?!
Yuragim to'lgandir diydasi g'amda,
Barchinoydi o'z tengiga qo'shmasam,
Mashhar kuni Barchin qo'li yoqamda...

Uning Yortiboy maslahatidan so'ngi dardchil holati asarda juda ta'sirli berilgan bo'lib, o'qituvchi Boysarining ko'ngli yuz pora bo'lganligi lavhasini darslikdan ajratib, o'quvchilarga o'qib bermog'i lozim. Ishongan kishilaridan ko'ngli qolgan, ruhan yolg'iz ekanligini endi anglab yetgan chorasiz boy tushgan holatning izhori quyidagi so'zlarda ifodalangan deyish mumkin:

Yuragimda ko'pdir alamli dardlar,
Mening qizim–sening singling, nomardlar.
Qizing ber deb mening ko'nglim bo'lasan,
Suyagimni yongan o'tga solasan,
Qalmoqlardan battar izza qilasan.

Keltirilgan she'riy parchada nomusli ota iztiroblari nozik berilgan. Shu o'rinda

O'qituvchi o'quvchilarga farzandining taqdiri haqida qayg'urayotgan ota timsoli

vositasida o'zbek xalqida otaning oila va jamiyatda tutgan o'rnini izohlab, qiyosiy tahlil asosida xalqimiz ruhiyatida otaning qay darajada yuksak mavqega ega ekanligini ta'kidlab o'tmog'i lozim.

Xulosa qilib aytganda, "Alpomish" – mumtoz barkamol epos. Unda qo'llangan har bir detal o'z mazmun-mohiyatiga ega. Doston va marosim munosabatlarini o'rganish-milliy madaniyatimizga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbat va ehtiromimiz namunasi. Dostonda ifodalangan marosim va urf-odat, o'lmas an'analar xalqimiz ma'naviyatining nodir xazinasidir.

Adabiyot darslarini o'tishda o'qituvchida pedagogik mahorat bilan birga, nazariy bilim ham bo'lishi lozim. Agar o'qituvchi nazariy jihatdan savodli bo'lsa har qanday badiiy asar haqida o'zining shaxsiy nuqtai nazarlarini bildira oladi, o'quvchilarini ham shunday fikrlashga o'rgatadi. Adabiyot o'qituvchisi faqat adabiyot darslaridagi ma'lumotlarni takrorlab qo'ysa, o'quvchilarni mavzuga qiziqitira olmaydi. Xalq og'zaki ijodining qaysi namunasi o'rgatmasin, o'qituvchi darslikdan tashqari yangi ma'lumotlarni bersagina o'quvchini qoniqtirishi, mavzuga qiziqitirishi mumkin. Bu esa o'qituvchidan mustaqil ko'p o'qishini, ham amaliy, ham nazariy bilimga ega bo'lishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alpomish (O'zbek xalq qahramonlik dostoni). – Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2010-yil.
2. Алпомиш; Рустамхон/ (Сўзбоши муаллифи М.Муродов). - Т: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
3. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish: O'quv uslubiy qo'llanma// Innovatsion ta'lim texnologiyasi seriyasi. – T.: Iqtisodiyot, 2012.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2009-yil.
5. Husanboyeva Q. Tahlil – adabiyotni anglash yo'li. – Toshkent: Muharrir, 2013.

6. Uraeva, D. S., Sharipova, M. B., Zaripova, R. I., & Nizomova, S. S. (2020). THE EXPRESSION OF THE NATIONAL TRADITIONS AND BELIEFS IN UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 469-472

7. Kamoldinova Mushtariyning “Alpomish” dostonini oʻqitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish” mavzusida yozilgan Bitiruv malakaviy ishi